

TAPODI ZSUZSA

CSOPORTKÉP TÜKÖRBEN

Az imagológia olyan, több tudománnyal érintkező embertudományi kutatási terület, amely a Másikról/idegenekről alkotott kollektív, mentális képeket vizsgálja.

Csíki Légitársaság

■ Kezdjük egy, az interneten keringő viccel: *A Csíki Légitársaság szolgáltatásai: 1. A becsek-koláznál nem azt kérdezik, hogy ablakhoz vagy folyosóra ülsz-e, hanem hogy a csíki vagy az udvarhelyi (netán a gyimesi) szektorban kívánsz-e utazni. 2. Beszállásnál előremehetnek azok, akiknél hokibot van, vagy medvével utaznak. 3. A beszállókártyák csak rovásírással lesznek nyomtatva. Aki nem ismeri a jeleket, az a rovásos-ábécés szuvenír karperec segítségével könnyedén megfejtheti. 4. Induláskor ezt hallod a pilótafülkéből: „No, kicsi barátaim, ejsze, kapaszkogygyanak, eregelünk felfelé...” 5. A zsidó utasoknak kóser kosztot, a budapestieknek tápot szolgáltatnak fel. Mindenki más rágcálnivalónak tepertőt, madéfalvi hagymát, kávé helyett szilvápálinkát (a hokisok whiskyt), desszertnek pedig kürtőskalácsot kap. 6. Útipoggyásznak katonabőrönd vagy ugyanolyan méretű faláda is megteszi. 7. Csucsán, a Király-hágónál, negyedóra pihenő. Az utasok pisilnek, ki a toalettbe, ki a Körösbe, míg a pilóták csiorbó de burtát és micscset fogyasztanak. Újrainduláskor az alábbi poénnal oldják a hangulatot: „Mindenki itt van? Aki nincs, az szóljon!” 8. Nehezebb leszállásnál, nem megtapsolják a pilótát, hanem megverik. 9. Kiszállásnál a székelyruhás fehérnép ekképpen köszön el: „Áldja meg magikat a csíksomlyói Szűz Mária!” 10. A fekete doboz tulipánmintás, a csempész áfonyapálinka tárolására szolgál.*

A szerző valószínűleg maga is a megjelenített közösség tagja, aki jól ismeri a székelyek nyelvjárását, szófordulatait, viselkedési és étkezési szokásait és a róluk szóló sztereotípiákat. Eszerint a csíkiak hagyományörzők (népviseletben járnak, rovásírással írnak, a repülő feketedoboza is tulipánmintás, a jellegzetes ételeiket fogyasztják, a pálinkát, tepertőt és kürtőskalácsot); ragaszkodnak a szokásaikhoz, akkor is, ha azoknak nincs már értelmük: a Király-hágón megállnak, mint a menetrend szerinti autóbuszjáratok. Iszákosak (tömény italokat fogyasztanak üdítőként); verekedősek, az udvarhelyiekkal ellenséges a viszonyuk, vadak (medvével utaznak); agyafúrtak: a fekete dobozban pálinkát csempésznek. A magyarországiakkal szembeni ellenérzésüket a „táposok” jelző fejezi ki, ami azt sugallja, hogy igazinak, jónak csak az általuk fogyasztott ételeket, megfelelőnek csak a saját szokásaikat tartják. Megfigyelhető a szövegben az ironikus önkép és hozzá kapcsolódó auto sztereotípiák, valamint a másokról alkotott kép és a heterosztereotípiák. (Hasonló sztereotípiákon alapuló másik viccben szintén nehezen érthető a székely nyelvjárás Budapesten, a beszélői pedig szintén iszákosak és agresszívek: *Székelyek mulatnak, hangoskodnak a budapesti kocsmában. Egy rivális társaság rájuk szól, hogy fejezzék be, mire ők: – Tük üttök münköt, vagy münk üttünk tüktököt? A pincér békíti a helyieket: – Hagyjátok őket, srácok, halljátok, hogy törökök, csak megtanultak magyarul.*) Az ismétlődőnek tűnő jellemvonások kollektív képzeletvilágunk részei, melyekről – Sorin Mitu gondolatát' átvéve – ha úgy véljük, hogy sokan gondolják ugyanúgy, akkor igaznak kell lenniük. Az idegenekről megjelenő kollektív, mentális kép latensen tartalmazza a saját csoport önmagáról alkotott képét is. A készen kapott, közös képzeletvilágbeli ismeretek ismételt aktiválódnak egy új szituáció kapcsán. Ezért kutatásuk is mindig időszerű marad.

Egy többirányú kutatási paradigma

■ Sokszor olvasunk, hallunk olyan szövegeket (híreket, vicceket, politikai kommentárokat, de ismerünk régi és mai szépirodalmi alkotásokat is), melyek egy népcsoport, nemzeti vagy vallási közösség jellegzetességeit mutatják be tárgyilagosan vagy elfogultan, akár elítélő, akár megbecsülő jelleggel. A legkorábbi irodalmi alkotások is megjelenítik a mássággal történő szembesülés helyzetét. A sumér-akád *Gilgames* eposz például – a valószínűleg egy nomád népet jelképező – Enkidut láttatja fél-állatnak, akit – félelmetes erejét legyőzendő – civilizálni kell, hogy segítőtje és ne ellenfele legyen Uruk királyának. Hérodotosz Egyiptom-leírásában, a másik kultúra bemutatásakor mindig a saját és idegen összehasonlításának módszerét alkalmazza. Az antik görögök barbárnak, magyarán vartyogónak nevezték az idegent, aki beszél ugyan, de érthetetlenül. A megnevezés eltávolító, lekicsinylő is volt egyben. Aiszkhülosz *Perzsák* című tragédiája Kr. e. 472-ből jelentette a humánus szellemének nagy diadalát, hiszen mind a szerző, mind közönsége fegyveresen harcolt a hódító perzsák ellen, mégis az előadáson megsiratta a legyőzött ellenfelet. Nem elpusztítandó, csupa negatív tulajdonsággal rendelkező ellenséges csoportként, hanem szenvedő emberekként jelentek meg a drabban Xerxész alattvalói. Az antik görög irodalomban megőrzött barbárkép értelmezése kapcsán Ritoók Zsigmond megállapításából indulhatunk ki: „A barbár az idegen, a másfajta. A barbár képe tehát elválaszthatatlan egy közösség önértelmezésétől: amit a közösség magára jellemzőnek tart, legyen az jó vagy rossz, annak hiányát hajlamos látni vagy feltételezni az idegennél. Ami az iro-

dalmat mint művészetet illeti, elsősorban nem az a kérdés merül fel, hogy milyen adatokat tartalmaz a barbárra vonatkozólag, hogy ezek helyesek, egyoldalúak vagy egészen hamisak-e, vagyis nem az, hogy mennyiben tükröződik a valóság közvetlenül, hanem sokkal inkább az, hogy a költő, aki a közösségét megszólítja, ezeknek a közösség tudatában élő – természetesen gyakran nem határozottan megfogalmazott és nem is mindig egymással összhangban lévő – képzeteket egyetértőleg vagy azokkal vitatkozva, miképp építi be művébe [...], milyen viszonyba állítja egymással a másszerűséget és a hasonlóságot, hogy ezáltal valamilyen művészi célt érjen el.”²

Az imagológia olyan, több tudományággal érintkező embertudományi kutatási terület, amely a Másikról/idegenekről alkotott kollektív, mentális képeket vizsgálja. Az összehasonlító irodalom egyik irányaként indult, a francia iskola tematológiai kutatásaiból, amely az utazási regények idegenekről alkotott képét a romantikus egzotikumkeresés velejárójaként tanulmányozta. Rendszerező jellegű összefoglalót azonban, modern értelemben vett nemzetkarakterológiát már a reneszánsz korából is ismerünk. Julius Caesare Scaliger 1561-ben, a *Poetices libri* VII. részében így írja le a különböző népeket: „A luxus az ázsiaiak jellemzője, a kétszínűség az afrikaiaké, az okosság pedig (ha megengedik) az európaiaké. A hegyi emberek faragatlanok, az alföldiek pedig finomkodók és lassúak. [...] A németek erősek, egyszerűek és nyíltak, igaz barátok és ellenségek. A svédek, a norvégok, a grönlandiak és a gótok állatiasak, hasonlóképpen a skótokhoz és az írekhez. Az angolok hitszegőek, felfuvalkodottak, mogorvák, gőgösek, gúnyolódó és veszekedős természetűek, széthúzó, egyesülve harciasak, makacsok, önféjűek és könyörtelenek. A franciák figyelmesek, mozgékonyak, éles eszűek, emberiek, vendégszerető, költekezők, tisztességesek, harciasok; megvetik ellességeiket, és meggondolatlanok önmagukkal szemben; fegyelmezettek, bátrak, nem túl állhatatosak, és az összes közül a legjobb lovasok. A spanyoloknak szigorú életstílusuk van, alkalmazkodnak, amikor más asztalánál ülnek, keményen isznak, bőbeszédűek, serények, de pokolian arrogánsak és tiszteletlenek, elképesztően csípős nyelvűek; erősek a szegénységben, vallásos állhatatosságuk felbecsülhetetlen, irigykednek minden nemzetre, és minden nemzet irigykedik rájuk. Csupán egyetlen nemzet tesz túl rajtuk romlottságban, akik még kevésbé nagylelkűek: ezek az olaszok.”³ Saját nemzetét is kritikusan látja tehát a szerző, ezzel emelkedik semleges, külső, tudósi pozícióba.

A felvilágosodás korának gondolkodói, például Giambattista Vico a *Principi di una scienza nuova d'intorno alla natura delle nazioni* című értekezésében (1725), Voltaire az *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations et sur les principaux faits de l'histoire depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII* lapjain (1756) vagy Montesquieu a *Lettres persanes* (1721) perzsa utazóinak leveleiben a kultúrák szembesítésére törekedtek, a saját kép és a másokról alkotott képzetek párhuzamos bemutatására. Montesquieu *A törvények szellemében* (1748) című értekezésében meg is fogalmazta, hogy a politikai és alkotmányos szervezetnek tükröznie kell a nemzet sajátos karakterét, amit a közösség fizikai környezete is befolyásol, különösen az éghajlat, amely alatt él. Ebben a korszakban jelentek meg Dél-Németországban és Ausztriában, jó néhány festett és nyomtatott példányban, a nemzet típusokat ábrázoló tablók. Az 1690 és 1720 között elterjesztett *Völkertafelen* a különböző európai nemzeteket sorakoztatták fel a spanyoltól az oszmánig, és a népviseletbe öltöztetett figurák képe alatt, táblázatokba szedve, megjelölték az illető nemzetek vélt fizikai és erkölcsi tulajdonságait.

A romantika és pozitívizmus korában az enciklopédiák tovább folytatják a tudás vegyes szempontú rendszerezését, amelyhez D’Alembert nyújtott mintát. „A nemzeti karakter a lélek bizonyos szokásos hajlama, egyik nemzetben jobban eluralkodik, mint a másikban (bár ez a hajlam nem található meg a nemzet minden tagjában). Így a francia karakterére a légiesség, vidámság, közvetlenség, a királyok és a monarchia iránti szeretet stb. jellemző. Mindenik nemzetnek megvan a maga sajátos jelleme. Közmondásként hangzik, ha azt mondjuk: légies, mint a francia, féltékeny, mint az olasz, komoly, mint a spanyol, gonosz, mint az angol, büszke, mint a skót, részeg, mint a német, lusta, mint az ír, csalafinta, mint a görög.”⁴ Ugyanakkor 19. századra a nemzeti jellem tanulmányozása Herder nyomán átvált a *Volksgeist*, vagyis a nemzeti szellem történetének vizsgálatába. A romantikus énképet a sajáttal ellentétes vagy egzotikus idegenképek egészítik ki. A századfordulótól az irodalmi szövegekben egyre inkább elterjed a nemzeti karakter jegyeinek ironikus ábrázolása.⁵

A huszadik században az alteritásról alkotott kép modern kori tanulmányozását párhuzamosan, egymástól függetlenül tűzte ki céljául az összehasonlító irodalomtudomány, a történettudomány, a szociálpszichológia (Allport) és a filozófia (Wittgenstein, Gadamer). A nemzeti karakterek kulturális konstrukcióit és reprezentációit az emlékezet- és identitáskutatás⁶ is fontos területként azonosította, mivel a kollektív mentális képzetek kulturális hagyományozódás útján öröklődnek. Pszichológiailag és ontológiailag is megkerülhetetlen az idegennel, a Másikkal történő szembesülés mint az egyéniség formálódásának elengedhetetlen feltétele. Az Idegennel szemben határozza meg magát mindegyik közönség. Csányi Vilmos⁷ etológus szerint állati örökségünk az idegennel szembeni ellenséges érzület, mivel biológiailag az emberfaj az állatvilág tagja, ezért génjeinkben hordozzuk a személyes és kollektív agresszió lehetőségét. Az emberek közösségeket alakítottak ki az evolúció során: együttműködnek, nyelveket beszélnek, hiedelmeket alakítanak ki, kultúrát hoznak létre. Ugyancsak genetikai adottságokig vezethető vissza, hogy hajlamosak vagyunk a közösségen kívülieket nem szeretni, alsóbb rendűnek tartani, a saját csoportot heterogénnek, a külsőt homogénnek tételezni. Hajlunk arra is, hogy a külső csoport egyetlen tagjának tulajdonságait rávetítsük az egészre. De mindig a kultúra dönti el, hogy mi miért vagyunk az adott közösség tagjai, miben különbözünk a többiekől, hogy ki és mi számít külsőnek, ki és mi belsőnek.

Az Allport⁸ által elemzett jelenségnek, hogy a saját csoport tagjait általában pozitív tulajdonságokkal ruházzuk fel, míg az idegenekről, az ismeretlenről eleve negatív dolgokat feltételezünk, tehát lehetséges egy, nagyon messzi múltra vezethető magyarázata. Kulturális, filozófiai, pszichológiai, antropológiai, társadalmi, politikai vonatkozásai vannak a sablonos képek továbbadásának, melyekkel a történettudomány olyan ágai is foglalkoznak, mint a mentalitástörténet, művelődéstörténet vagy a nemzetközi kapcsolatok története.

Egyik kulcsfogalma az imagológiai kutatásnak a sztereotípia. Olyan mentális szűrőt jelent, amely egyszerűsít, ismétlődik, merev. Walter Lippmann a *Public Opinion* (1922) hasábjain emelte át a nyomdatechnikai kifejezést a kutatási paradigmába, merev, változatlanul ismétlődő minősítéseket értve a kifejezés alatt. Csepeli György *Szociálpszichológiájában* felhasználja Walter Lippmann meghatározását, miszerint az amerikai újságíró „egyoldalú és sematikus képekre gondolt, melyek segítségével képesek vagyunk az adott kultúra értékelő és tipizáló előfeltevéseinek megfelelő rendet vetíteni környezetünkbe.”⁹ Az auto- és

heterosztereotípa „egy csoport tagjainak jellemvonásairól, jellemző sajátosságairól és viselkedéséről alkotott meggyőződés”,¹⁰ célja a csoportközi egyenlőtlenségek igazolása.

Ugyanakkor Hans Georg Gadamer¹¹ arra figyelmeztet, hogy a megismerés nélkülözhetetlen eszköze a készen kapott előítéletek sora, hiszen mindenről nem lehet saját élményünk, ezeket a készen kapott ítéleteket azonban állandóan fölül kell vizsgálnunk a tapasztalatszerzés folyamán. Bár ritkán reflektálunk rá, a tét nagy, mert az előttünk álló Másikról alkotott képeink minden társadalmi interakciónkat alapvetően befolyásolják. Miguel de Unamuno világít rá a múlt század elején a *Példás elbeszélések* (1920) kezdő darabjában, hogy amikor Pedro és Juan találkozik, akkor nem csupán a „valóságos” Pedro és a „valóságos” Juan beszélget egymással, hanem Pedro önmagáról alkotott képe is beszélget Juan önmagáról alkotott képével, ugyanakkor Pedro Juanról alkotott képe is beszélget Juan Pedróról alkotott képével.¹² A társadalom-lélektan szintén az emberi interakciók felől közelíti meg a kérdést, a viselkedést szabályozó attitűdöket vizsgálja. A fogalom Herbert Spencer művei nyomán válik a tudományos gondolkodás részévé, jelentése szerint stabil vonzalom vagy idegenkedés, pozitív vagy negatív viszonyulás személyekhez, helyzetekhez, eszmékhez, kialakult hajlam arra, hogy egy dolgot következetesen jónak vagy rossznak minősítsünk. Az attitűdök, az előítéletekhez hasonlóan, előzetes pozitív vagy negatív viszonyulást jelentenek.

Daniel-Henri Pageaux¹³ az idegenekkel szemben az irodalomban kimutatható három alapvető magatartástípust különít el. A *mánia* a Másikat különbnek látja a csökkent értékűnek gondolt sajátánál, a *fóbia*, éppen ellenkezőleg, a saját szupremáciáját hirdeti, burkoltan a Másik megsemmisítésére tör, a *filia* viszont nem az alá- fölérendelés dichotómiájában szemléli a viszonyt, hanem a Másik és a saját egyneműségét emeli ki.

Csíkszeredai kutatások

■ A Sapientia EMTE Csíkszeredai Kara, Humántudományok Tanszékének oktatói 2007-ben indították el az imagológiai kutatásokat. Konferenciasorozat keretében foglalkoztak az identitás-alteritás, saját-idegen témájával 2007-, 2009-, 2011-, 2013-, 2015- és 2017-ben. Az első három alkalommal román–magyar kétnyelvű tudományos ülésszakot szerveztek, melynek fő témái a következők voltak: a románok képe a magyar irodalomban és a magyaroké a román kultúrában és szépirodalmi művekben; a sztereotípiák: megjelenésük, változásuk, megerősítésük vagy elutasításuk módja és célja. 2013-tól a népesebb nemzetközi konferenciák, angol, magyar és román nyelven, tágabb összefüggések megvilágítására teremtettek alkalmat. A megvitatott kérdéskörök: a nemzeti mítoszok és átalakulásuk; önmítoszok és torz nemzetképek; sztereotípiák; Kelet és Nyugat egymásról alkotott képe; nemzetképformálás az irodalomban, filmen, a médiában; önkép és másságkép az oktatásban; imagológia és kultúraköziség; imagológia és válságtudat; az idegen mítoszai; az etnikai, nemzeti, vallási és kulturális másságképek alakulásának történeti változásai; milyen képet közvetítenek az idegenekről a történelmi források, hogyan használja fel ezeket a forrásokat a történetírás; mi a szerepe és felelőssége a sztereotipikus gondolkodás vagy az árnyalt másságkép terjesztésében az irodalomnak, filmművészeteknek, oktatásnak; milyen sztereotípiákat használ, hogyan manipulál a média. A nyelvészeti megközelítés arra fókuszált, hogy hogyan befolyásolja a többnyelvűség az idegenekről

alkotott képet, a mítoszkatatási perspektíva pedig az idegenhez kapcsolódó diabolizálás vagy idealizálás mechanizmusait vette górcső alá, a kortárs mitikus diskurzusok társadalom- és kommunikációtudományi, antropológiai vizsgálatát tűzte ki célul. Társzervezők voltak a Román Összehasonlító Irodalmi Társaság (ALGCR), a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája, a Szegedi Tudományegyetem és az MTA Modern Mitológiai Műhely nevű kutatócsoportja.

A 2017-es konferencia plenáris előadója Joep Leerssen volt. A bemutatott dolgozatok ebben az évben az idegen irodalmi és művészeti megjelenítéseire, az idegen nyelvekhez fűződő diskurzusokra, a magyar, román, európai kultúrában jelen lévő vagy az egyetemes kultúrát átítató kortárs mítoszokra fókuszáltak: a magyarságot is érintő idegendiskurzusokat, azok társadalmi beágyazottságát, keletkezésük körülményeit, motivációit (gazdasági, politikai, pszichológiai magyarázó faktorait), szimbolikáját vizsgálták.

Három, hároméves futamidejű, csoportos kutatás zajlott a tanszéken 2012–2014 között *Imagológia* címmel; 2014–2016 között *Utazás és megismerés* címmel az idegenséggel való szembesülés témájában; 2017–2019-ben *Idegen* címmel folyt csoportos imagológiai kutatás. A munka során Bíró Béla a filozófiai vonatkozásokat, Ajtony Zsuzsanna a nyelvészeti, pragmatikai és fordítástudományiakat, Lajos Katalin az nyelvészeti, antropológiaiakat és neveléstudományiakat, Pap Levente a történelemtudományiakat, Mihály Vilma Irén, Péntes Ágnes és Tapodi Zsuzsa az irodalmtörténeti vonatkozásokat vizsgálta, míg Pieldner Judit az irodalomban és a filmművészetben megjelenő sztereotipikus ábrázolásokat kutatta.

A témakörben több kötet is született,¹⁴ és imagológiai tanulmányok sorát tette közzé angol nyelven a nemzetközi adatbázisokban jegyzett *Acta Universitatis Sapientiae Philologica* sorozata, amelynek szerkesztői Ajtony Zsuzsanna és Pieldner Judit.

Az intézményes továbbörökítés kérdései

■ A kutatás egyik fő kérdése a sztereotípiák továbbélési módjainak vizsgálatára vonatkozott. Azt tűzte ki célul, hogy a média, az irodalom, a filmművészet valamint az oktatás szerepét tanulmányozza. A gazdag termésből most egy vonatkozást kiemelve a klasszikus irodalomnak és oktatásának szemléletformáló szerepére hívjuk fel a figyelmet.

Az imagológiai vizsgálat elsődleges forrásai a 19. századi, nemzeti irodalmak szövegei, mivel ez a korszak a nemzeti identitás kimunkálását, az emancipációs mozgalmak megerősödését és a kelet-európai irodalmaknak a nyugati modellhez történő felzárkózását hozta. Kazinczy Ferenc, a felvilágosodás és a nyelvújítási mozgalom vezéralakja többszöri rokon és baráti meghívásnak eleget téve 1816 júniusa és szeptembere között tett körutat a történelmi Erdélyben, hogy levelezőpartnereivel találkozhasson, és a régió nevezetes látnivalóit megcsodálja. Úti leveleinek gyűjteményét otthonába visszatérve, hosszas levelezés után, 1824-re állította össze. Az *Erdélyi levelek* csak halála után, 1831-ben láttak napvilágot. A románokkal való első találkozás a reflektálatlan előítélet megfogalmazására készítette az utazót: „Két kised oláh falu a kövér földön s a Torda szomszédságában, festi a nép lomhaságát”¹⁵ – írta az V. levélben. A Horea-felkelés magyarirításának emléke kapcsán már az előítéletek ellen emelte fel a szavát, konkrét pozitív példákkal igazolva a román jobbágyok hűségét magyar uraik iránt. „Az oláh

alatt, ahol én lakom, rabláshoz, gyilkoláshoz szokott népet képzelünk, s ámbár magamat az igen ijedősek közé számlálni nem igen merném, kénytelen vagyok vallomást tenni, elindulásomkor engem is megkörnyékeze a félelem [...]. Most, itt oly bátran járok, mint Bécs és Buda közt. Jók és nem jók mindenhol vannak, s nagy szerencséjére az emberiségnek a magyar, a tót, az oláh végre is ember [...] és Pindárt Thébe szülé s hány gonoszt, hány undokat Athén”¹⁶ – írja a XIV. levélben. Riasztó – ám iróniával átszótt – képet festett Kazinczy az elnyomorodott román jobbágyság szokásairól, akik jogok és iskola nélkül nem képesek kilábalni sanyarú helyzetükből: „Az oláh vad, mert teljes elhagyatásban nevelkedik, s nem lát idegen példát. Vallásos ismeretei abban állnak, hogy a kihirdetett ünnepeket munkátlanságban kell eltölteni s bűntöt megszegni nagy vétek, pedig ő kétszáz és harmincnyolc napot bűntől esztendő által. Ez maga is segéli romlottságát, mert éhen és henyén csapszékét keres, s koplalását pálinka által enyhítgeti, hol a csompolya dongása mellett megszállja az az emlék, hogy ő római maradék. Ilyenkor kedve jó megbizonyítani, hogy ereiben bajnoki vér lötyög s nem levén ellent, kivel megvíhasson, agyba-főbe veri társát, vagy általa agyba-főbe veretik, és mivel a dicsőség nyoszolyáján nem halhata meg, félholtan s egészen részegen, elterül a csapszék előtt.”¹⁷ Az érvrendszerben nem nehéz felismerni a többszörös: vallási, nyelvi, szociális és kulturális másság-idegenség keltette viszolygást. A görögkeleti vallás rítusai ugyanúgy idegenek az utazó számára, mint a harsánynak érzett dudaszó. Az ironikus képet azonban zárójelben együttérzést kifejező kommentár követi: „(Szegény, szegény nép! És mégis hány nem hiszi, hogy az van jól, ha nem értjük, mit mond az ész!”¹⁸.”

Jókai Mór *Szegény gazdagok* című, 1860-ban írt romantikus regénye, mely a realista vagyonöröklési témát egy románcos betyártörténettel ötvözi, konkrét imagológiai passzust is tartalmaz a negatív főszereplő jellemzésekor. „Lénárd báró ereiben igen sok nemzet vére folyt már. A defterdár maga ruméliai születésű török volt, kinek hindu rabnőtől született egyetlen fia. Ez ismét a bécsi udvarnál egy fiúsított lengyel grófné leányát vette el; Lénárd báró apjának egy eloláhosult magyar köznemes leánya volt a felesége, kit gazdálkodásból vett nőül; ilyenformán a nemes báró vére eddigelé öt külön nemzet tulajdonait képviseli, s azoknak mindegyikéből tartott meg valamit. Gyönyörvagyó, mint egy török, pompakedvelő, mint egy hindu, könnyelmű, mint egy lengyel, legénykedő, mint egy magyar, s engesztelhetetlen, mint egy oláh. Íme jellemének sarkalatos hibái.”¹⁹ Az orientalista irányultságból fakadó, a rousseau-i természetes ember, a jó vadember toposza, akárcsak a másik nemű idegent illető pozitív sztereotípiák is megfigyelhetők az erdélyi jelenetekben. Anicáról ezt az egzotikus portrét rajzolja Jókai. „Ez egyike a hírhedt oláh szépségeknek, arcvonásai, ajkainak metszése, telt álla az antik szobrok bármelyikének mintaképeül állíthatnák oda; s hozzá azok a csillogó szemek, az életpiros szín, azok a szénfekete szemöldökök valódi ideált alkotnak belőle. A festői viselet még emeli az alak szépségét.”²⁰ A *Szegény gazdagok* azonban olyan szempontból is érdekes, hogy romantikus prózapoétikai sajátosságai miatt, az ördög-angyal párosok szerepeltetésével a jobbágysorban élő, kiszolgáltatott románságot és a jóra való, egyszerű embereket becsapó, sanyargató magyar főurat ellentétbe állítva az Alexandru Papiu Ilarian és más, magyarellenés ideológustársai által kidolgozott román nemzeti ideológiát látszik erősíteni. A 19. századi liberális magyar írók némi leereszkedéssel és felkaroló szimpátiával fordultak az erdélyi románság felé, míg a kortárs román értelmisé-

giek a magyarokból kreálnak ellenséget, hogy velük szemben konstruálhassák meg a felszabadító harcra buzdító nemzeti ideológiát.

Azoknak a 19. századi román szövegeknek a tanításakor, melyek ezt az ideológiát propagálják, mint például Andrei Mureșanunak a román irodalom tanönyvek első lapján olvasható, nemzeti himnusszá vált indulója, a *Deșteaptă-te române* esetében, óriási az oktató tanár felelőssége. Kérdés, hogy megmagyarázza-e többségi diákjainak, hogy miért lett ez a dal az 1989-es fordulat során nemzeti kohéziót teremtő erővé, vagy pedig hagyja, hogy érvényesüljön a megírás korának ideológiai kontextusa: a magyarok a legyőzendő barbár zsarnokok, akik évszázadok óta sanyargatják az ártatlan őslakókat, a románokat. Ugyanígy a tanár felelőssége, hogy a román nemzeti tudat kialakításának egyik alapszövege, *A bárányka* című népballada pásztorgyilkos tetteinek egyikét, a magyarföldit (ungurean), milyen nemzetiségűnek állítja be.

Jacques Derrida *A barátság politikájáról*²¹ folytatott elmélkedésében Kierkegaardnak *A szeretet cselekedetei* című művét továbbgondolva egy radikális, barátságalapú, az idegenben nem ellenséget, hanem saját magunkat felismerő magatartás reményét mutatja fel. Egy olyan világban, amelyikben napi rendszerességgel értesülünk arról, hogy Erdély valamely vidékén lefestették, kivágták a többnyelvű útba igazító táblán az ellenséges idegennek tekintett magyar feliratot, vagy vallási különbözőségük miatt a székelyek el akarnak üldözni távolról érkezett vendégmunkásokat, nem lehet nem reflektálni az imagológiai kutatások tanulságaira.

■ JEGYZETEK

1. „Ha valamennyien egyformán látnak dolgokat, azt hihetnők, ez kell legyen a valóság, annak ellenére, hogy a közhiedelem a legtöbb esetben csupán előítéletekből, klisékből és félreértésekből táplálkozik.” Sorin Mitu: *Az én Erdélyem. Történetek, mentalitások, identitások*. (Ford. Sebestyén Mihály) Mentor Könyvek, Mvhely, 2017. 54.
2. Ritoók Zsigmond: *A barbár alakja az antik irodalomban*. In: Uő: *Vágy, költészet, megismerés*. Osiris, Bp., 2009. 247.
3. Idézi Joep Leerssen: *A nemzeti karakter poétikája és antropológiája (1500-2000)*. (Ford. Ajtony Zsuzsanna) In: Tapodi Zsuzsa (szerk.) *Imagológiai olvasókönyv*. Scientia, Kvár, 2006. 31.
4. Idézi Leerssen, uo. 38.
5. Lásd Leerssen fent idézett tanulmányát.
6. Néhány alapmű a törekvések illusztrálására: Erik Hobsbawm – Terence Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983; Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso, London–New York, 1991; Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Bp., 2000, melynek témája a kollektív identitások társadalmi kimunkálása, vagy Pierre Nora: *Les lieux de mémoire*, az emlékezet tárgyiasításának kérdéskörével. Edward W. Said: *Orientalizmus*. Európa, Bp., 2000, a Nyugat Keletről alkotott sztereotípiát mutatja fel. Franz K. Stanzel et al. (eds.) *Europäischer Völkerspiegel: Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*. Heidelberg, 1999, a nemzeteket ábrázoló tablók kutatásának eredményeit tartalmazza. A román historiográfia kiemelkedő képviselői szintén jelentős mértékben hozzájárultak a kérdéskör megvilágításához. Lucian Boia: *Pentru o istorie a imaginarului*. (Ford. Tatiana Mochi) Humanitas, Buc., 2000; Melinda Mitu – Sorin Mitu: *Româniul văzuți de maghiari: imagini și clișee culturale din secolul al XIX-lea*. Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj, 1998; Melinda Mitu: *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Presa Universitară Clujana, Cluj, 2000; Sorin Mitu: *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. Humanitas, Buc., 1997; Ion Chiciudean – Bogdan-Alexandru Halic: *Imagologie. Imagologie istorică*. București, comunicare.ro, 2003; Különös figyelmet érdemel az európai rangú művészettörténész munkája, Victor Ieronim Stoichița: *Imaginea Celuilalt. Negrii, evrei, musulmani și țigani în arta occidentală în zorii epocii moderne 1453-1800*. (Ford. Anca Oroveanu – Ruxandra Demetrescu) Humanitas, Buc., 2017, vagy az antropológus Andrei Oișteanu kötet, *Imaginea evreului în cultura română*. Polirom, Iași, 2012. (első kiadása 2001. Magyar változata: *A képzeletbeli zsidó a román (és a kelet-közép-európai) kultúrában*). (Ford. Hadházy Zsuzsa) Kriterion, Kvár, 2005.) Az összehasonlító irodalmi és antropológiai kutatások eredményei közül kiemelkedik a Manfred Beller – Joep Leerssen által szerkesztett *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey* (Rodopi, Amsterdam, 2007) című kötet.
7. Csányi Vilmos: *Íme, az ember – A humánológus szemével*. Libri, Bp., 2018.
8. Gordon Allport: *Az előítélet*. (Ford., szerk. Csepeli György) Osiris, Bp., 1999.
9. Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Osiris, Bp., 2005. 475.

10. James L. Hilton – William von Hippel: *Stereotypes*. Annual Review of Psychology 1996. 47. 237–271.
11. Hans Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. (Ford. Bonyhai Gábor) Gondolat, Bp., 1984.
12. Miguel de Unamuno: *Tres novelas ejemplares y un prólogo*. Espasa Capel, Madrid, 1964.
13. Daniel-Henri Pageaux: *Literatura generală și comparată*. (Ford. Lidia Bodea) Polirom, Iași, 2000. 96.
14. Csak a címeket és a megjelenési éveket jelölve: Pap Levente – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Tükörben. Imagológiai tanulmányok*, 2011; Pap Levente – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Interculturalitatea și interetnicismul ieri și azi. Studii de contactologie și imagologie*, 2011; Pap Levente – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Kapcsolatok, képek*, 2011; Pieldner Judit – Pap Levente – Tapodi Zsuzsa – Forisek Péter – Papp Klára (szerk.): *Kulturális identitás és alteritás az időben*, 2013; Custură Ștefania – Mihály Vilma Irén – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Intâlnirea cu celălalt: studii de contactologie și imagologie*, 2013; Szerk. Mihály Vilma Irén – Pap Levente – Pieldner Judit–Tapodi Zsuzsa: *Homo viator. Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből*, 2015; Mihály Vilma Irén – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Călătorul și călătoria. Studii de contactologie culturală*, 2015; Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Imagológiai olvasókönyv*, 2016; Lajos Katalain – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Az idegenség diskurzusai*, 2017; Ajtony Zsuzsanna – Hubbes László Attila – Lajos Katalin – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Stăinul/Stranger*, 2017. Ajtony Zsuzsanna lefordította és 2014-ben megjelentette a Joep Leerssen és Manfred Beller által szerkesztett *Imagológia. A nemzeti karakterek irodalmi reprezentációi és kulturális konstrukciói* című kötetet.
15. Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. Minerva, Kvár, 1944. I. 86.
16. Uo. 174.
17. Uo. 175.
18. Uo.
19. Jókai Mór: *Szegény gazdagok*. Kriterion, Buk., 1984. 50.
20. Uo. 104.
21. Jacques Derrida: *The Politics of Friendship*. Verso, London–New York, 2005.

